

خوانشی بر آموزه‌های حضرت علی (علیه‌السلام) درباره محبت در خانواده

مریم اکبری^۱

چکیده

این پژوهش با هدف بررسی جایگاه محبت در نهاد خانواده از منظر امام علی علیه‌السلام با رویکردی تحلیل‌گرانه به آموزه‌های نهج‌البلاغه پرداخته است. محبت در نگاه علوی صرفاً یک احساس نیست، بلکه سازه‌ای تربیتی، اخلاقی و اجتماعی است که بنیان خانواده را شکل می‌دهد. روش تحقیق این مقاله، تحلیل کیفی محتوای متون دینی است؛ به‌ویژه خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های نهج‌البلاغه. در این چارچوب، مفاهیم مرتبط با روابط همسران، والدین و فرزندان، و شیوه‌های رفتاری محبت‌محور استخراج و تحلیل شده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهند محبت در نگاه امام علی علیه‌السلام عامل رشد اخلاقی، پایداری روابط انسانی و حفظ کرامت افراد خانواده است. مقاله بر آن است که آموزه‌های علوی می‌توانند الگوهایی کاربردی برای تعالی خانواده‌های مسلمان فراهم آورند. این مقاله با هدف تحلیل مفهوم محبت در خانواده از دیدگاه امام علی علیه‌السلام، تلاش دارد تا این آموزه‌ها را با نظریه‌های روان‌شناسی مدرن تطبیق داده و کاربردهای تربیتی آن را در خانواده‌های معاصر بررسی کند. یافته‌ها نشان می‌دهند که محبت علوی نه فقط یک اصل اخلاقی، بلکه الگویی تربیتی برای رشد عاطفی، روانی و اخلاقی اعضای خانواده است.

کلیدواژه: خانواده، محبت، تربیت اخلاقی، نهج‌البلاغه، روابط عاطفی

^۱ طلبه سطح دو مدرسه علمیه زهراپیه ۱۴۰۴

مقدمه

نهاد خانواده، به عنوان واحد بنیادی جامعه اسلامی، نقش محوری در تربیت نسل، رشد اخلاقی و شکل گیری شخصیت انسان دارد. محبت، یکی از ارکان کلیدی این نهاد، عامل آرامش روانی، انسجام روابط انسانی و تقویت پیوندهای عاطفی است. در آموزه های اسلامی، محبت نه تنها یک احساس، بلکه یک اصل تربیتی و اخلاقی تلقی می شود. امام علی علیه السلام در نامه ای به فرزندش می فرماید: «وَ أَلِنْ لَهُمْ جَانِبَكَ، وَ ابْسُطْ لَهُمْ وَجْهَكَ، وَ تَلَطَّفْ بِهِمْ فِي الْمَقَالِ وَالْفِعَالِ» (علامه محمدتقی جعفری، ۱۳۸۶، صفحه ۹۶، نامه ۲۷) «با مردم نرم خو و فروتن باش، چهره ات را برایشان گشاده بدار، و در گفتار و کردار با آنان مهربانی و لطف نشان بده.»

این بیان، محبت را به عنوان روشی تربیتی در تعامل با خانواده معرفی می کند که می تواند بنیان روابط را بر احترام، همدلی و کرامت بنا نهد. در سال های اخیر، پژوهش های متعددی به بررسی نقش محبت در خانواده پرداخته اند. از جمله می توان به کتاب «روان شناسی عشق» اثر رابرت استرنبرگ، مقاله «نقش دلبستگی در روابط زناشویی» در مجله روان شناسی خانواده، کتاب «خانواده در نهج البلاغه» اثر محمدرضا شهیدی، مقاله «محبت در تربیت اسلامی» در فصلنامه مطالعات تربیتی، و پژوهش «نقش اخلاق علوی در پایداری خانواده» اشاره کرد. این منابع نشان می دهند که محبت، هم در بعد روان شناختی و هم در بعد دینی، عنصر کلیدی در پویایی و سلامت خانواده است.

هدف این مقاله، بررسی مفهومی و مصداقی محبت در نهج البلاغه و تبیین کاربردهای تربیتی آن در فضای خانواده است. با توجه به چالش های عاطفی و تربیتی در خانواده های امروزی، بازخوانی آموزه های امام علی علیه السلام می تواند راهکارهایی مؤثر برای تقویت روابط خانوادگی و تربیت فرزندان ارائه دهد.

ساختار مقاله به این صورت تنظیم شده است: در بخش نخست، مفهوم محبت در نهج البلاغه تبیین می شود؛ سپس مصادیق رفتاری محبت در تعاملات خانوادگی بررسی می گردد؛ در ادامه، کاربردهای تربیتی این آموزه ها تحلیل می شود؛ و در پایان، نتایج و پیشنهادهایی برای بهبود روابط خانوادگی ارائه خواهد شد.

○ تحلیل محبت در سیره امام علی علیه السلام

- محبت به همسر: احترام، مشارکت، رعایت شأن انسانی

- محبت به فرزندان: هدایت با شفقت، آموزش همراه با عاطفه
- محبت به والدین: تواضع، تکریم و دعا
- ابعاد رفتاری محبت: قول لین، مدارا، و زبان احترام‌آمیز

مفهوم محبت در نگاه امام علی (علیه‌السلام)

محبت در اندیشه علوی، ریشه‌ای در فطرت الهی انسان دارد. «المَحَبَّةُ تَصْفُو بِهَا الْقُلُوبُ» (هجویری، ۱۳۸۳) «محبت، دل‌ها را صاف و پاک می‌گرداند.»

در نامه‌ی ۳۱ امام علی علیه‌السلام ترکیبی از محبت، تربیت، و حکمت را به‌عنوان سبک تعامل با فرزند معرفی می‌کند: «وَالْجِيءُ نَفْسَكَ فِي أُمُورِهِمْ إِلَيْهِمْ» (دشتی، ۱۳۷۹ ص ۹۹۵) «و خودت را در امور مربوط به آنان به خودشان واگذار کن.» محبت در دیدگاه ایشان ابزاری برای اصلاح رفتار، انسجام روحی، و بهبود مناسبات انسانی است.

محبت میان همسران

«وَأَجْعَلْ نَفْسَكَ مِيزَانًا فِيمَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ غَيْرِكَ» (همان) «و خودت را معیار و سنجش در رابطه میان خود و دیگران قرار بده.» این فرمایش نشان‌دهنده دعوت امام به همدلی و رعایت انصاف در تعامل زناشویی است.

محبت والدین به فرزندان

«وَأُظْهِرْ رَأْفَتَكَ عَلَيْهِمْ وَتَحَمُّلَكَ لَهُمْ» (دشتی، ۱۳۷۹ نامه ۵۳) «و مهربانی‌ات را نسبت به آنان آشکار ساز و بردباری‌ات را در برابرشان نشان بده.» ایشان تاکید دارند که محبت والد به فرزند، نه تنها عاطفی بلکه عبادت است.

رفتار محبت‌آمیز در هنگام اختلاف

«أَحْسِنُ إِلَى مَنْ أَسَاءَ إِلَيْكَ» (علامه مجلسی، جلد ۶، ص ۱۰۷) «به کسی که به تو بدی کرده، نیکی کن.» این جمله، اوج اخلاق کریمانه و روح بزرگ انسانی را نشان می‌دهد. دعوتی است به گذشت، مهربانی، و مقابله با بدی‌ها از راه نیکی.

تأثیر محبت در تربیت اخلاقی فرزندان

«حُسْنُ الْخُلُقِ يُورِثُ الْمَحَبَّةَ» (صابری یزدی، ۱۳۸۵ ص ۳۴) «خوش خلقی، محبت به بار می آورد.» این جمله کوتاه، اما بسیار پرمغز نشان می دهد که اخلاق نیکو نه تنها یک فضیلت فردی است، بلکه عامل ایجاد و تقویت روابط عاطفی و محبت آمیز میان انسان ها است. در روان شناسی اجتماعی، رفتارهای مثبت و اخلاقی باعث افزایش جاذبه بین فردی و شکل گیری پیوندهای عاطفی می شوند.

امام علی علیه السلام تربیت اخلاقی را بر پایه محبت، انصاف و احترام به شخصیت کودک بنا می سازد. محبت موجب رشد همدلی، مسئولیت پذیری و اعتماد به نفس در کودک می شود (فقیه ایمانی و ایزدی، ۱۴۰۱).

تکمیل آموزه ها با سایر منابع حدیثی

«ثَمَرَةُ التَّوَّاضُعِ الْمَحَبَّةُ» (عیون الحکم و المواعظ اثر لثی واسطی، شماره حدیث ۴۱۹۲، ص ۲۰۹) «ثمره تواضع، محبت است.» یعنی: فروتنی و افتادگی در رفتار، باعث جلب محبت دیگران می شود. این جمله، رابطه ی مستقیم میان اخلاق رفتاری و پیوندهای عاطفی را نشان می دهد. در روان شناسی، تواضع یکی از ویژگی های شخصیتی مثبت است که با افزایش همدلی، پذیرش اجتماعی، و روابط سالم همراه است.

«الْإِنْصَافُ يَسْتَدِيرُ الْمَحَبَّةَ» (همان) «عدالت ورزی، محبت را پایدار می سازد.» این جمله نشان می دهد که محبت تنها با احساسات گرم حفظ نمی شود، بلکه نیازمند انصاف، رعایت حق و عدالت در روابط است. در روابط خانوادگی یا اجتماعی، وقتی افراد احساس کنند که با آنها منصفانه رفتار می شود، اعتماد و محبت دوام می یابد.

«نَظَرُ الْوَالِدِ إِلَى وَلَدِهِ حُبًّا لَهُ عِبَادَةٌ» (علامه مجلسی، ۱۰۷۰ تا ۱۱۰۴ ه قمری، ج ۷۴ ص ۸۰) «نگاه محبت آمیز پدر به فرزندش، عبادت است.» این جمله ی زیبا از امام علی علیه السلام نشان دهنده ی عمق ارزش های عاطفی در دین است؛ جایی که حتی یک نگاه سرشار از عشق، اگر از روی محبت واقعی باشد، جایگاه عبادی پیدا می کند.

«جُلُوسُ الْمَرْءِ عِنْدَ عِيَالِهِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى...» «نشستن مرد نزد خانواده‌اش، نزد خداوند متعال محبوب‌تر است...» این حدیث شریف، بخشی از آموزه‌های اخلاقی امامان معصوم است که بر اهمیت حضور عاطفی و فعال پدر در کنار خانواده تأکید دارد. (همان)

نقش محبت در تربیت اخلاقی فرزندان

تربیت اخلاقی، یکی از مهم‌ترین ابعاد رشد انسانی است که در بستر خانواده شکل می‌گیرد. محبت، به‌عنوان نخستین تجربه عاطفی کودک، نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری رفتارهای اخلاقی ایفا می‌کند. مطالعات نشان می‌دهد که کودکان در محیط‌های پرمحبت، نسبت به هنجارهای اخلاقی حساس‌تر بوده و رفتارهایی نظیر صداقت، گذشت، و مسئولیت‌پذیری را با انگیزه درونی و پایدارتر بروز می‌دهند (راضیه علی‌اکبری، ۱۴۰۱ص ۳۱ تا ۴۱)

مفهوم محبت در خانواده از دیدگاه امام علی علیه‌السلام

محبت در سیره حضرت علی علیه‌السلام صرفاً احساس یا گرایش عاطفی نیست، بلکه رفتاری اخلاقی، تربیتی و مسئولانه است که نقش محوری در خانواده دارد. ایشان محبت را ابزاری برای تربیت نفس، تقویت ایمان و انسجام در روابط خانوادگی می‌دانند. محبت علوی با «مدارا»، «نرمی در گفتار»، و «حفظ شأن افراد» شکل می‌گیرد؛ چنان‌که حضرت فرمود: «الرَّافِقُ فِي أَمْرِهِ يَفُوزُ بِرَفَقَةٍ» (شهیدی، ۱۳۷۸، ص ۵۲۵؛ حکمت ۴۶۹) «نشستن مرد نزد خانواده‌اش، نزد خداوند متعال محبوب‌تر است...» این حدیث شریف، بخشی از آموزه‌های اخلاقی امامان معصوم است که بر اهمیت حضور عاطفی و فعال پدر در کنار خانواده تأکید دارد.

این بیان تربیتی، نشان‌دهنده اهمیت رفق و محبت در روابط خانوادگی است، که می‌تواند از بروز تعارض و خشونت جلوگیری کند (جوادی آملی، ۱۳۹۵، ص ۴۴).

امام علی علیه‌السلام ترکیبی از محبت، تربیت، و حکمت را به‌عنوان سبک تعامل با فرزند معرفی می‌کند و در این رابطه می‌فرماید: «وَ الْأَجِيُّ نَفْسَكَ فِي أُمُورِهِمْ إِلَيْهِمْ» (دشتی، ۱۳۹۸، ص ۲۳۱۸) «و خودت را در امورشان به آنان نزدیک و وابسته ساز». این جمله بخشی از وصایای امیرالمؤمنین علیه‌السلام به مالک اشتر است و نشان‌دهنده اهمیت مشارکت، همدلی و نزدیکی مسئولان به مردم در امور اجتماعی و مدیریتی است. محبت در دیدگاه ایشان ابزاری برای اصلاح رفتار، انسجام روحی، و بهبود مناسبات انسانی است.

معنا و محبت در روان‌درمانی معنویت‌محور

در نظریه معنایابی، معتقد است انسان زمانی از رنج‌های روانی می‌رهَد که معنا، عشق و ایمان را در زندگی بیابد (Frankl, 1984, p. 89).

امام علی علیه‌السلام محبت را نه صرفاً روشی ارتباطی، بلکه طریقی برای تهذیب نفس و قرب الهی می‌دانند. در نامه‌اش به مالک اشتر می‌فرماید: «وَ اشْعِرْ قَلْبَكَ الرَّحْمَةَ لِلرَّعِيَّةِ» (شهیدی، ۱۳۷۸، ص ۴۸۵) «و دل خود را سرشار از رحمت نسبت به مردم کن.» این نگاه، محبت را با معنویت، عدالت و مسئولیت اجتماعی پیوند می‌زند؛ در حالی که نظریه‌های مدرن گاه جنبه قدسی رابطه را نادیده می‌گیرند (جوادی آملی، ۱۳۹۵، ص ۷۴).

محبت گفتاری در روان‌شناسی ارتباطات

مطالعات روان‌شناسی ارتباطات نشان می‌دهند که نحوه‌ی گفت‌وگو، آهنگ صدا، و انتخاب واژه‌ها در شکل‌دهی روابط عاطفی بسیار مؤثرند (Gottman, 2007, p. 143). امام علی علیه‌السلام در نهج‌البلاغه بر «قول لین» و «کلام طیب» تأکید دارند. مثلاً می‌فرمایند: «الْكَلِمَةُ الطَّيِّبَةُ تَسْتُرُ كَثِيرًا مِنَ السَّيِّئَاتِ» (شهیدی، ۱۳۷۸، ص ۵۲۹؛ حکمت ۴۹۶) «سخن نیکو بسیاری از بدی‌ها را می‌پوشاند.» این جمله نشان‌دهنده‌ی قدرت اخلاقی و اجتماعی کلام نیکوست؛ یعنی یک سخن دلنشین و مهربان می‌تواند آثار منفی رفتارهای ناپسند را کاهش دهد یا حتی از بین ببرد.

این آموزه‌ها با تکنیک‌های گفت‌وگوی درمانی مانند «بازتاب احساس» و «گفت‌وگوی همدلانه» در روان‌شناسی هم‌راستا هستند.

تفاوت در هدف‌مندی محبت

یکی از تفاوت‌های بنیادین نگاه علوی با روان‌شناسی مدرن، در هدف محبت است.

در بسیاری از نظریه‌های غربی، محبت به هدف رضایت روانی و لذت فردی محدود می‌شود (Seligman, 2002, p. 87)، اما امام علی علیه‌السلام محبت را ابزاری برای «رشد اخلاقی»، «اصلاح درونی» و «تقرب الهی» معرفی می‌کنند (مطهری، ۱۳۸۷، ص ۹۸).

این تفاوت، نشان می‌دهد که محبت در سبک علوی نه فقط یک تکنیک، بلکه یک فضیلت معنوی است که مسیر زندگی انسان را معنا می‌بخشد.

تأثیرات روان‌شناختی سبک‌های فرزندپروری ناسازگار

سبک‌های تربیتی خشک، تنبیه‌محور یا بی‌توجه، زمینه محبت هدایت‌گر را از بین می‌برند. امام علی علیه‌السلام بر تربیت عقلانی و محبت‌آمیز تأکید دارد اما در مواردی، خانواده‌ها به افراط در کنترل یا بی‌تفاوتی دچار می‌شوند. Baumrind هشدار می‌دهد که سبک‌های نامتعادل، منجر به شکل‌گیری شخصیت ناپایدار در فرزندان می‌شود (Baumrind, 1991, p. 75).

چالش‌های اقتصادی و روانی در تحقق محبت علوی

افزایش فشارهای اقتصادی، اشتغال همزمان والدین، و تنش‌های روزمره، ظرفیت عاطفی خانواده‌ها را کاهش داده است. محبت علوی نیازمند فراغت ذهنی، حضور فعال، و آگاهی اخلاقی‌ست؛ که در شرایط استرس‌زا، کمتر حاصل می‌شود. ملکیان معتقد است که محبت پایدار، نیاز به بستر آرامش ذهنی دارد که در جامعه پرتنش به راحتی از بین می‌رود (ملکیان، ۱۴۰۱، ص ۴۹).

نتیجه‌گیری

تحقیق حاضر نشان داد که محبت در خانواده، از دیدگاه امام علی علیه‌السلام، صرفاً احساس نیست بلکه اصل تربیتی، اخلاقی، معنوی و اجتماعی است که زیربنای انسجام روانی، رشد انسانی و سلامت عاطفی خانواده را شکل می‌دهد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهند که: محبت علوی در سه سطح همسری، والدین و فرزندان جلوه می‌کند و هر سطح دارای الزامات تربیتی خاصی است.

این محبت در سیره امام علی علیه‌السلام با «مدارا»، «قول لین»، «رفتار محبت‌آمیز» و «هدایت عقلانی» همراه بوده و موجب تقویت اعتماد، عزت نفس و ادب در روابط می‌شود.

تطبیق آموزه‌های علوی با نظریه‌های روان‌شناسی مدرن، نشان می‌دهد که سبک علوی با نظریه‌هایی چون دلبستگی ایمن، فرزندپروری مقتدرانه و روان‌شناسی مثبت‌نگر هم‌راستایی دارد، اما به دلیل وجه الهی و اخلاقی‌اش از آن‌ها متمایز است.

علیرغم چالش‌هایی مانند گسست نسلی، عرف اجتماعی ناهماهنگ، ضعف تربیت عاطفی، و شرایط روانی و اقتصادی، محبت علوی هنوز قابلیت تحقق در خانواده‌های معاصر، به شرط شناخت صحیح و اجرای تدریجی آن را دارد.

بنابراین، بازنگری در رویکردهای تربیتی و انتقال سبک محبت علوی به زبان رفتاری و آموزشی امروز، می‌تواند گامی مؤثر در اصلاح فضای خانوادگی و رشد معنوی جامعه باشد. در زمانه‌ای که خانواده‌ها با خشونت پنهان، سردی روابط، و فقدان معنا مواجه‌اند، بازگشت به سیره امام علی علیه‌السلام در حوزه محبت، نه فقط توصیه‌ای اخلاقی بلکه راهی کاربردی برای احیای روح انسانی در زندگی روزمره است. اگر محبت، به‌سان آموزه‌های علوی، با عقل، اخلاق و ایمان همراه شود، می‌تواند التیام‌بخش تنهایی‌ها، کدورت‌ها و گسست‌ها در قلب خانواده باشد.

پیشنهادهایی برای پژوهش‌های آینده

تحلیل تطبیقی محبت در خانواده از دیدگاه امام علی علیه‌السلام و عهد جدید

تدوین الگوی مشاوره خانواده مبتنی بر آموزه‌های نهج‌البلاغه

ارزیابی تأثیر آموزش محبت علوی بر سبک ارتباطی زوجین در جامعه ایرانی

بررسی ارتباط محبت علوی با سلامت روانی فرزندان (با استفاده از پرسش‌نامه‌های روان‌سنجی)

مطالعه نقش زبان گفتاری در انتقال محبت از والدین به کودک در سبک علوی

بهره‌برداری از آموزه‌های محبت در تهیه محتوای آموزشی خانواده

توسعه گفت‌وگوهای تربیتی در مدارس و حوزه‌ها با تمرکز بر تربیت محبت‌محور

پژوهش‌های عمیق‌تر در منابع حدیثی غیرنهج‌البلاغه درباره روابط خانوادگی

استفاده از مفاهیم علوی در برنامه‌های مشاوره، روان‌شناسی تربیتی و رسانه‌های اجتماعی

فهرست منابع

- ✓ قرآن کریم، مترجم الهی قمشه ای
- ✓ نهج البلاغه، مترجم دشتی
- باقری، خسرو (۱۳۹۵) نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
- جوادی آملی، ۱۳۹۵، مفاتیح الحیاء، مؤسسه اسراء
- هجویری، ۱۳۸۳، کشف المحجوب، انتشارات سروش
- ری شهری، المحبّة فی الكتاب و السّنة، مؤسسه علمی فرهنگی دارالحديث
- صابری یزدی، ۱۳۸۵، هزار حدیث، دفتر انتشارات اسلامی، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم
- شیخ صدوق، من لا یحضره الفقیه، ج ۳، ص ۲۸۹، چاپ دار المعرفه، بیروت، ۱۴۱۰ هـ.ق.
- شهیدی، ۱۳۷۸، نهج البلاغه، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی
- علامه محمدتقی جعفری، ۱۳۸۶، نهج البلاغه، نشر تدوین
- علامه مجلسی، بحار الأنوار ۱۳۸۳ هجری شمسی (چاپ مؤسسه دارالحديث، قم)
- اخوان، م. (۱۳۹۹). روش شناسی پژوهش کیفی. تهران سمت.
- فقیه ایمانی، م. و ایزدی، م. (۱۴۰۱). مبنای محبت در نظریه انسان شناسی علامه طباطبائی
- کلینی، الکافی، دار الکتب الإسلامیة
- لیشی واسطی، عیون الحکم و المواعظ، ۱۳۷۶، مؤسسه علمی فرهنگی دارالحديث
- ملکیان، مصطفی (۱۳۹۱) تربیت دینی و اخلاقی از منظر عقلانیت و معنویت، گفتارهای منتشرشده در مجموعه مقالات یا سخنرانی ها
- مطهری، ۱۳۸۷، تعلیم و تربیت در اسلام، انتشارات صدرا

مقاله

علی اکبری، راضیه. (۱۴۰۱). نقش محبت در تربیت فرزندان. اسلام و مطالعات اجتماعی، ۳(۱۰)، ۳۱-۴۱.

Baumrind, 1991, p. 75

Seligman, 2002, p. 87

Gottman, 2007, p. 143

Frankl, 1984, p. 89